

**ΟΡΦΙΣΜΟΣ, ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ**

ΥΠΟ
ΕΛΕΝΗΣ ΜΠΟΛΙΑΚΗ

ΟΡΦΙΣΜΟΣ, ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

ΥΠΟ
ΕΛΕΝΗΣ ΜΠΟΛΙΑΚΗ

Στην αρχαία Θράκη διαμορφώθηκε και αναπτύχθηκε ένα θρησκευτικό συναίσθημα που ἀρνήθηκε τὸ τραγικό, ὅτι, δηλαδή, τὸ χάσμα μεταξύ ἀνθρώπων καὶ θεῶν εἶναι ἀγεφύρωτο. Ἐνῶ στους Δελφούς τὸ ρητὸ ἔλεγε: «γνώριξε ὅτι δὲν εἶσαι θεὸς καὶ μὴν κάνεις τὸ λάθος νὰ προσπαθεῖς νὰ γίνεις», δὲν ὑπάρχει σωτηρία, ἡ ἀπόκλιση, ἡ θρησκευτικὴ ἐπανάσταση ποὺ ἐπέφερε ὁ Ὀρφισμὸς στὴν Ἑλλάδα μέσω τῆς Θράκης εἶχε ἀντίθετη ἄποψη: «γνώρισε τὸ θεὸ ποὺ εἶσαι μέσα σου ἐστὶ ὁ ἴδιος. Προσπάθησε νὰ γίνεις, ὅσο εἶναι δυνατόν, ἴδιος μὲ τὸ θεό». Ὑπάρχει σωτηρία.

Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ αὐτὲς τὶς δύο θέσεις εἶναι τεράστια. Ἀπὸ τὴ μιὰ τὸ τραγικὸ ἀναφέρεται σὲ ἕναν προσανατολισμὸ στὴ ζωὴ, ὅπου οἱ θεοὶ εἶναι μακριά, ἀδιάφοροι καὶ σκληροί, ὅπου οἱ ζωὲς τῶν ἀνθρώπων ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὶς αὐθαιρεσίες ἄστατων καὶ ἰδιότροπων θεῶν, ὅπου ἡ ἀδυναμία χαρακτηρίζει τὴν ἀνθρώπινη κατάσταση, ὅπου ὁ ἄνθρωπος ἐρχεται ἀντιμέτωπος μὲ τὴν ἔλλειψη νοήματος, μὲ τὸ τίποτα, ὅπου τίποτα ἀπὸ αὐτὰ δὲν πρόκειται ποτὲ νὰ ἀλλάξει, καὶ ὅπου ἡ πιὸ συνετὴ ἀντίδραση εἶναι τὸ νὰ παραιτηθεῖ κανεὶς μπροστὰ στὸ ἀναπόφευκτο. Οἱ Ὀρφικοὶ ἀρνήθηκαν μιὰ τέτοια τραγικὴ θέση καὶ ὑποστήριξαν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ παρέμβει στὴ μοίρα του, ἐὰν ὄχι σὲ αὐτὴν τὴ ζωὴ ἴσως σὲ μιὰ ἄλλη, ὅτι δὲν εἶναι μόνος καὶ ἀνήμπορος, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ συνεργεῖ μὲ τοὺς θεοὺς καὶ νὰ δημιουργεῖ τὶς προϋποθέσεις γιὰ καλύτερη ζωὴ, νὰ γίνεταί κύριος τῆς τύχης του. Οἱ Ὀρφικοὶ δὲν δέχθηκαν μιὰ σκοτεινὴ ἄποψη γιὰ τὴ ζωὴ καὶ πίστεψαν ὅτι δὲν θὰ εἶναι πάντα θνητοί, ὅτι οἱ θεοὶ δὲν εἶναι μακριὰ ἀλλὰ μέσα τους, καὶ ὅτι μέσα ἀπὸ μιὰ ἀγνή ζωὴ θὰ μπορούσαν νὰ (ξανα)γίνουιν θεοί. Ἐνῶ ὁ Ὀμηρικὸς Ὀδυσσεὺς προτίμησε τὴν Πηνελόπη ποὺ γερνοῦσε, οἱ Ὀρφικοὶ διάλεξαν τὴν ἀθάνατη Καλυψώ.

Ἡ τάση αὐτὴ ποῦ, θὰ ἐπαναλάβω, γεννήθηκε στὴ Θράκη, θὰ ἐπικρατήσει καὶ θὰ διαδοθεῖ τοὺς ἐπόμενους αἰῶνες καὶ στὸν Εὐρωπαϊκὸ χῶρο καὶ θὰ συμβάλλει οὐσιαστικὰ στὴ δημιουργία αὐτοῦ ποῦ ὀνομάζουμε Δυτικὸ πολιτισμὸ, ὅπου ὁ ἄνθρωπος πιστεύει στὶς ἀπεριόριστες δυνατότητές του, τὶς ὁποῖες καὶ δραστηριοποιεῖ στὴν προσπάθειά του νὰ κατευθύνει καὶ νὰ καθορίσει τὴ ζωὴ του. Εἶναι σημαντικὸ τὸ νὰ γνωρίζουμε, ἀλλὰ καὶ νὰ μελετοῦμε τὸ Ὀρφικὸ κίνημα, γιὰ τὸ λόγο ὅτι ἡ ἐπίδρασή του εἶναι οὐσιαστικὴ καὶ καθοριστικὴ ὄχι μόνον γιὰ τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ –καὶ κατὰ συνέπεια καὶ τὸν Ρωμαϊκὸ– ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν πορεία ὁλόκληρου τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ Πλάτωνας, ὁ πατέρας τῆς δυτικῆς ἀντίληψης γιὰ τὸ πνεῦμα, ἐπηρέαστηκε οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὸν Ὀρφισμὸ. Ἡ θεωρία του γιὰ τὴν ψυχὴ, ὅτι δηλαδὴ προϋπάρχει καὶ ἀνήκει στὸν αἰώνιο κόσμον καὶ ὄχι στὸν παροδικὸ καὶ ὅτι σὲ αὐτὴν τὴ ζωὴ εἶναι φυλακισμένη στὸ σῶμα, ὅπως καὶ ἡ θεωρία τῆς μετεμψύχωσης, τῆς τιμωρίας καὶ τῆς ἀνταπόδοσης στὴν ἄλλη ζωὴ¹, εἶναι Ὀρφικῆς ἔμπνευσης καὶ ἐπιρροῆς. Ἡ βασικὴ θέση του ὅτι ἡ καλύτερη ζωὴ ἀποτελεῖ προετοιμασία γιὰ τὸ θάνατο ἦταν φανερὰ ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὸν Ὀρφισμὸ. Ὁ Vittorio D. Macchiolo τολμᾷ νὰ πεῖ γιὰ τὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνα ὅτι «φαίνεται νὰ εἶναι ἓνας κεκαθαρμένος καὶ διευρυμένος Ὀρφισμός»².

Ἀρχαῖοι στοχαστὲς ὅπως ὁ Εὐριπίδης, ὁ Πυθαγόρας, ὁ Ἡράκλειτος, ὁ Πίνδαρος, ὁ Ξενοφάνης, ὁ Παρμενίδης, ὁ Φίλωνας, ὁ Πλωτίνος, οἱ Στωικοί, ἐπηρέαστηκαν ἀπὸ τὶς ἰδέες τοῦ Ὀρφισμοῦ. Ἀπὸ τὸν Ὀρφισμὸ ἔχουν πάρει στοιχεῖα καὶ δυτικοὶ στοχαστὲς ὅπως ὁ Σενέκας, ὁ Αὐγουστίνος (4-5ος), ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτης (13ος), ὁ Δάντης, ὁ διαμαρτυρούμενος μεταρρυθμιστὴς Κάλβιν (16ος), καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Μερικοὶ μελετητὲς διαβλέπουν ἐπιρροὲς καὶ στὸν Ἑβραϊκὸ πολιτισμὸ³, ἀλλὰ καὶ στὴν Βικτωριανὴ Ἀγγλία, καὶ πολλές φορὲς ἀναρωτιοῦνται ἐὰν ὁ Ὀρφισμὸς ἀπλᾶ ἐπηρέασε ἢ ἐὰν πραγματικὰ ἔθεσε κάποιες οὐσιαστικὲς βάσεις τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

1. Βλέπε κυρίως τὸν μῦθο τοῦ Ἡρὸς τοῦ Ἀρμενίου. Πλάτωνος *Πολιτεία*, Μετάφραση Γ. Γρυπάρη, Βιβλιοθήκη Ἀρχαίων Ἑλλήνων Συγγραφέων, Ἀθήνα, σελ. 392-400.

2. Ἀναφέρει ὡς πηγὴ τὸν ἴδιο τὸν Ἀριστοτέλη ποῦ λέει στὰ *Μεταφυσικά*, 987 A: «*Μετά δὲ τὶς εἰρημένους φιλοσοφίας ἡ Πλάτωνος ἐπεγένετο πραγματεία... τὰ δὲ καὶ ἴδια παρὰ τὴν τῶν Ἰταλικῶν ἔχουσα φιλοσοφίαν*». Vittorio D. Macchiolo, *From Orpheus to Paul. A History of Orphism*, London: Constable & Company, 1930, σελ. 177 καὶ 252.

3. Ὁ Macchiolo ἀναφέρει ὅτι μισὸ αἰῶνα πρὶν τὴ γέννηση τοῦ Χριστοῦ, ἡ διονυσιακὴ καὶ ἡ Ὀρφικὴ θρησκεία ἦταν πολὺ διαδεδομένες στὴν Ἰουδαία. Ἐπιχειρηματολογεῖ ὅτι ὀρισμένες δοξασίες τῶν Ἑσσηίων ἦταν ἄμεσα ἐπηρεασμένες ἀπὸ τὸν Ὀρφισμὸ. *Ibid.*, σελ. 188-89.

Τὸ Ὄρφικὸ κίνημα ἐμφανίστηκε τὸν 6ο αἰώνα π.Χ.⁴ Ὡς ἰδρυτὴς τοῦ Ὄρφισμοῦ θεωρεῖται ὁ Ὄρφεας, ἕνας ἱερέας καὶ ἐμπνευσμένος θεολόγος ποῦ μὲ τὴν ἐπτάχορδη λύρα του σαγήνευε τὰ ἐμψυχα καὶ ἄψυχα. Οἱ βασικὲς ἰδέες ποῦ εἰσήγαγε ἦταν οἱ ἀκόλουθες: α) Ἡ ἰδέα περὶ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος καὶ τὸ αἶσθημα τῆς ἐνοχῆς, β) ἡ ἰδέα περὶ ἐνώσεως τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ θεῖο, γ) ἡ ἰδέα περὶ ἀτομικῆς σωτηρίας καὶ λυτρώσεως, δ) ἡ μετενσάρκωση τῶν ψυχῶν, ε) ἡ πίστη στὴν ἀθανασία καὶ ἡ τιμωρία στὸν ἄλλο κόσμος, στ) ἡ ἰδέα περὶ τῆς ἀσκητικῆς ζωῆς καὶ τῆς πνευματικῆς καθάρσεως μέσῳ εἰδικῶν τελετουργικῶν.

Ὅλα αὐτὰ ἦταν ξένα πρὸς τοὺς ὑπόλοιπους Ἕλληνας καὶ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα. Ὁ κοινὸς Ἕλληνας, γιὰ παράδειγμα, δὲν πίστευε, ὅπως ὁ Ὄρφικός, ὅτι ἡ καθημερινή του συμπεριφορὰ θὰ εἶχε συνέπειες στὴ ζωὴ μετὰ τὸ θάνατο. Τοῦ ἦταν ἄγνωστη ἡ σκέψη του νὰ ἀλλάξει ριζικὰ τὴ ζωὴ του καὶ νὰ ὑποταχθεῖ σὲ μιὰ ἐξωτερικὴ αὐθεντία σὲ θέματα θρησκευτικὰ. Ἔλεγε ὅτι πίστευε στοὺς θεοὺς τῆς πόλης, ἀλλὰ δὲν ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ εἶναι πιστὸς σὲ κάποιον δόγμα, τὸ ὁποῖο θὰ ἦταν καὶ γραπτὰ διατυπωμένο.

Ὁ Ὄρφισμός ἐπέφερε μιὰ ἀλλαγὴ τοῦ προσανατολισμοῦ τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Οἱ περισσότεροὶ σύγχρονοι μελετητὲς συμφωνοῦν στὸ ὅτι ξεκίνησε ὡς αἴρεση, ὡς ἀντίδραση στὰ θρησκευτικὰ δεδομένα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς πόλης-κράτους, ὅπου τὸ «Ἱερό» καὶ «κοσμικὸ» δὲν ἀποτελοῦσαν δύο ἀλληλοαναιρούμενες κατηγορίες⁵. Ἡ δημόσια λατρεία ἦταν κρατικὴ ὑπόθεση, ποῦ συχνὰ ὑπαγορευόταν ἀπὸ σκοπιμότητες, καὶ ὁ πολίτης συμμετεῖχε ἀναγκαστικά, μιὰ καὶ ἡ ἰδιότητα τοῦ πολίτη δὲν μποροῦσε νὰ χωριστεῖ ἀπὸ τὴ λατρεία τῶν θεῶν τῆς πόλης. Ὁ ρόλος τῆς πόλης-κράτους ἦταν νὰ ρυθμίζει –μαζὶ μὲ τὶς ὑπόλοιπες– καὶ τὴ σφαίρα τοῦ ἱεροῦ, στὴ γενικότερη προσπάθειά της νὰ διασφαλίσει τοὺς δημοκρατικούς θεσμοὺς καὶ τὴν κοινωνικὴ εὐημερία. Ἡ δημόσια λατρεία, λοιπόν, εἶχε ἔντονο πολιτικὸ χαρακτῆρα, ἀποτελοῦσε στοιχεῖο τῆς ἐνότητας τῆς πόλης, ἐνδειξη τῆς ὑποταγῆς τοῦ ἰδιώτη στὰ κοινὰ συμφέροντα. Καθὼς ἡ λατρεία τῶν θεῶν τῆς πόλης ἐξέφραζε ἕναν πατριωτισμὸ, ἡ μὴ συμμετοχὴ δήλωνε μιὰ στάση ἐναντία στὰ συμφέροντά της. Εἶναι γνωστὸ τὸ παράδειγμα τῆς κύριας κατηγορίας κατὰ τοῦ Σωκράτη: ἡ ἄρνησή του νὰ ἀναγνωρίσει τοὺς θεοὺς ποῦ ἀναγνώριζε τὸ κράτος.

Αὐτὸ, λοιπόν, ποῦ καθόριζε τὴν εὐσέβεια ἦταν ἡ ἐπακριβὴς τέλεση τῆς δη-

4. *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, V 11, σελ. 111.

5. Jean-Pierre Vernant, *Μύθος καὶ Θρησκεία στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα*, Μετάφραση Μ. Ι. Γιόση, Σμίλη, Ἀθήνα 2000, σελ. 85.

μόσιας λατρείας, μία ἔθιμοτυπία. Γίνεται σαφές ὅτι οἱ τελετουργίες δὲν κάλυπταν τὶς ἀνάγκες τῶν ἰδιωτῶν καὶ κάθε ἄλλο παρὰ ἐξασφάλιζαν τὴν εὐτυχία σὲ αὐτὴν ἢ σὲ μιὰ ἄλλη ζωὴ. Μερικοὶ μελετητὲς ὀρίζουν αὐτὴν τὴν περίοδο ὡς ἐποχὴ θρησκευτικῆς παρακμῆς.

Ἐν ὄψει τοῦ ὄρφισμοῦ, ὡς μυστηριακῆ θρησκείας, ἐκφράζει αὐτὴν τὴν κρίση, αὐτὴν τὴν ἀδυναμία τῆς στείας τελετουργίας τῆς κρατικῆς θρησκείας. Ἐκλυσε τὰ ἀνήσυχτα πνεύματα ποὺ ἀναζητοῦσαν μιὰ οὐσιαστικὴ θρησκευτικὴ ἐμπειρία, μιὰ ἄμεση καὶ προσωπικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸ θεῖο, μιὰ προσωπικὴ σωτηρία. Ἦταν μιὰ ἐναλλακτικὴ θρησκεία ποὺ ἀρνήθηκε τὴ συμβατικότητα: σκεφτόταν διαφορετικὰ, ἐνεργοῦσε διαφορετικὰ, εἶχε δημιουργήσει μιὰ διαφορετικὴ θρησκευτικὴ ταυτότητα.

Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πεῖ ὅτι ἡ ὅλη στάση τοῦ συγκεκριμένου αὐτοῦ κινήματος βασίζεται σὲ ἓνα βασικὸ ἐρώτημα: Ποιὰ εἶναι ἡ αἰτία τῆς ὑπάρξεως τοῦ κακοῦ; Στὴν προσπάθειά τους νὰ ἀπαντήσουν στὸ ἐρώτημα αὐτό, οἱ ὄρφικοὶ ἀντικειμενοποίησαν τὸ κακό, τὸ ἔκαναν κάτι συγκεκριμένο καὶ ἀπτό: Ἡ πηγὴ τοῦ κακοῦ εἶναι ἡ ὕλη, τὸ σῶμα, καὶ ἡ ὑπεροχὴ τῆς ψυχῆς εἶναι ἀδιαμφισβήτητη. Ἡ ψυχὴ εἶναι σὲ μόνιμη πάλη μὲ τὸ σῶμα, τὸ πνεῦμα εἶναι σὲ μόνιμη σύγκρουση μὲ τὴν ὕλη.

Καὶ αὐτὴ ἡ στάση εἶναι ξένη γιὰ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, ὅπως ἦταν καὶ ἡ προτροπὴ τοῦ Σωκράτη γιὰ τὴ φροντίδα τῆς ψυχῆς. Πρὶν τὸν 5ο αἰῶνα π.Χ. ἡ ψυχὴ δὲν ἐθεωρεῖτο ὅτι ἦταν αἰχμάλωτη στὸ σῶμα, ἀλλὰ, ἀντίθετα, ἦταν ἡ ζωὴ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ σώματος. Ἐνιωθε ἄνετα στὸ σῶμα.

Κατὰ τοὺς ὄρφικοὺς ἡ ἀνθρώπινη φύση θεωρεῖται διττὴ: Εἶναι καὶ καλὴ ἀλλὰ καὶ κακὴ. Καὶ τὰ δύο εἶναι ἔμφυτα, ἀλλὰ καὶ διαπλεκόμενα, ἡ καλὴ, δηλαδή, πλευρὰ εἶναι ὄντολογικὰ δεμένη μὲ τὴν κακὴ φύση. Ἡ ἁμαρτία εἶναι ἔμφυτη, γι' αὐτὸ καὶ οἱ ἄνθρωποι διατηροῦν μέσα τους τὴ μόνιμη ροπὴ πρὸς τὸ κακό. Αὐτὴ ἡ θεώρηση ἔχει τὴν ἱστορία της. Εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὸν τρόπο δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ προπατορικὸ ἁμάρτημα.

Οἱ ὄρφικοὶ ἀνέπτυξαν μιὰ πλούσια μυθολογία, ποὺ μέσα ἀπὸ φανταστικὲς διηγήσεις –καὶ γιὰ μερικοὺς ἴσως καὶ ἀπωθητικὲς– ἐξέφρασαν τὶς ἀλήθειες στὶς ὁποῖες πίστευαν. Ὁ μῦθος ποὺ ἐκφράζει τὴν ἀνθρωπολογία τοῦ ὄρφισμοῦ, δηλαδή, τι ἀκριβῶς εἶναι ἡ ἀνθρώπινη φύση, καλὴ ἢ κακὴ καὶ γιατί, εἶναι ὁ ἀκόλουθος:

Ἐν ὄψει τοῦ ὄρφισμοῦ, ὡς μυστηριακῆ θρησκείας, ἐκφράζει αὐτὴν τὴν κρίση, αὐτὴν τὴν ἀδυναμία τῆς στείας τελετουργίας τῆς κρατικῆς θρησκείας. Ἐκλυσε τὰ ἀνήσυχτα πνεύματα ποὺ ἀναζητοῦσαν μιὰ οὐσιαστικὴ θρησκευτικὴ ἐμπειρία, μιὰ ἄμεση καὶ προσωπικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸ θεῖο, μιὰ προσωπικὴ σωτηρία. Ἦταν μιὰ ἐναλλακτικὴ θρησκεία ποὺ ἀρνήθηκε τὴ συμβατικότητα: σκεφτόταν διαφορετικὰ, ἐνεργοῦσε διαφορετικὰ, εἶχε δημιουργήσει μιὰ διαφορετικὴ θρησκευτικὴ ταυτότητα.

Οἱ ὄρφικοὶ ἀνέπτυξαν μιὰ πλούσια μυθολογία, ποὺ μέσα ἀπὸ φανταστικὲς διηγήσεις –καὶ γιὰ μερικοὺς ἴσως καὶ ἀπωθητικὲς– ἐξέφρασαν τὶς ἀλήθειες στὶς ὁποῖες πίστευαν. Ὁ μῦθος ποὺ ἐκφράζει τὴν ἀνθρωπολογία τοῦ ὄρφισμοῦ, δηλαδή, τι ἀκριβῶς εἶναι ἡ ἀνθρώπινη φύση, καλὴ ἢ κακὴ καὶ γιατί, εἶναι ὁ ἀκόλουθος:

Ἐν ὄψει τοῦ ὄρφισμοῦ, ὡς μυστηριακῆ θρησκείας, ἐκφράζει αὐτὴν τὴν κρίση, αὐτὴν τὴν ἀδυναμία τῆς στείας τελετουργίας τῆς κρατικῆς θρησκείας. Ἐκλυσε τὰ ἀνήσυχτα πνεύματα ποὺ ἀναζητοῦσαν μιὰ οὐσιαστικὴ θρησκευτικὴ ἐμπειρία, μιὰ ἄμεση καὶ προσωπικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸ θεῖο, μιὰ προσωπικὴ σωτηρία. Ἦταν μιὰ ἐναλλακτικὴ θρησκεία ποὺ ἀρνήθηκε τὴ συμβατικότητα: σκεφτόταν διαφορετικὰ, ἐνεργοῦσε διαφορετικὰ, εἶχε δημιουργήσει μιὰ διαφορετικὴ θρησκευτικὴ ταυτότητα.

Οἱ ὄρφικοὶ ἀνέπτυξαν μιὰ πλούσια μυθολογία, ποὺ μέσα ἀπὸ φανταστικὲς διηγήσεις –καὶ γιὰ μερικοὺς ἴσως καὶ ἀπωθητικὲς– ἐξέφρασαν τὶς ἀλήθειες στὶς ὁποῖες πίστευαν. Ὁ μῦθος ποὺ ἐκφράζει τὴν ἀνθρωπολογία τοῦ ὄρφισμοῦ, δηλαδή, τι ἀκριβῶς εἶναι ἡ ἀνθρώπινη φύση, καλὴ ἢ κακὴ καὶ γιατί, εἶναι ὁ ἀκόλουθος:

Ἐν ὄψει τοῦ ὄρφισμοῦ, ὡς μυστηριακῆ θρησκείας, ἐκφράζει αὐτὴν τὴν κρίση, αὐτὴν τὴν ἀδυναμία τῆς στείας τελετουργίας τῆς κρατικῆς θρησκείας. Ἐκλυσε τὰ ἀνήσυχτα πνεύματα ποὺ ἀναζητοῦσαν μιὰ οὐσιαστικὴ θρησκευτικὴ ἐμπειρία, μιὰ ἄμεση καὶ προσωπικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸ θεῖο, μιὰ προσωπικὴ σωτηρία. Ἦταν μιὰ ἐναλλακτικὴ θρησκεία ποὺ ἀρνήθηκε τὴ συμβατικότητα: σκεφτόταν διαφορετικὰ, ἐνεργοῦσε διαφορετικὰ, εἶχε δημιουργήσει μιὰ διαφορετικὴ θρησκευτικὴ ταυτότητα.

κατασπάραξαν. Ἡ μυρωδιά, ὁμως, τράβηξε τὸν Δία πού ἐμφανίστηκε στὸ τραπέζι τῶν Τιτάνων. Ἡ Ἀθηνᾶ διέσωσε τὴν καρδιά τοῦ Διόνυσου καὶ τὴν ἔδωσε στὸ Δία, ὁ ὁποῖος τὴν καταβρόχθισε. Ἀπὸ αὐτὸν ἀργότερα ξεπήδησε ὁ νέος Διόνυσος. Ὁ Δίας κατακεραύνωσε τοὺς Τιτάνες καὶ ἀπὸ τὴν στάχτη τους δημιουργήθηκαν οἱ ἄνθρωποι.

Ἡ στάχτη ἀπ' ὅπου γεννήθηκε τὸ ἀνθρώπινο γένος ἔχει ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Τιτανικὸ στοιχεῖο καὶ αὐτὸ τοῦ κατασπαραγμένου θεοῦ. Ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου, λοιπόν, εἶναι διπλή, κακὴ ἀλλὰ καὶ θεϊκὴ. Ἡ Τιτανικὴ φύση εἶναι ἡ κακὴ κληρονομιά πού παροτρύνει πρὸς τὴν ἁμαρτία, ἢ τοῦ Διονύσου ἢ θεϊκὴ πού ὠθεῖ σὲ ἔνωση μὲ τὸ θεῖο. Αὐτὸς ὁ παραστατικὸς μῦθος περιγράφει τὸ πάθος τοῦ Διόνυσου πού «θεμελιώνει μυθικὰ τὴ δυστυχία τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης... *Γεννημένο ἀπὸ τίς στάχτες τῶν Τιτάνων πού κατακεραυνώθηκαν, τὸ ἀνθρώπινο γένος κουβαλαίει ὡς κληρονομιά του τὴν ἐνοχὴ γιὰ τὸ διαμελισμὸ τοῦ θεοῦ*»⁶. Αὐτὴ ἡ ἐνοχὴ εἶναι τὸ Ὄρφικὸ προπατορικὸ ἁμάρτημα.

Οἱ Ὄρφικοὶ πίστευαν στὴν θεϊκὴ προέλευση, δηλαδή στὴν ἔμφυτη ἀθανασία τῆς ψυχῆς πού συνεπάγεται καὶ τὴν προὔπαρξή της: ἡ ψυχὴ ἔπεσε κάποτε ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῶν θεῶν καί, ἐνῶ τὸ σῶμα θεωρεῖται φυλακὴ, αὐτὴ θεωρεῖται πεπτακῶς θεὸς πού μπορεῖ νὰ ἐλευθερωθεῖ. Ἡ ψυχὴ διεκδικεῖ τὴ θεϊκὴ καταγωγὴ της. Κατὰ συνέπεια, ὁ σωματικὸς θάνατος δὲν ἀποτελεῖ κακὸ, ἀλλὰ μέρος τῆς προοπτικῆς μᾶς αἰώνιας ζωῆς.

Σωτηρία σημαίνει διαφυγὴ ἀπὸ τὸ συνεχὴ κύκλο τῶν ἐπαναγεννήσεων, πού σημαίνει πῶς οἱ Ὄρφικοὶ πίστευαν στὴν μετενσάρκωση, ὅτι, δηλαδή, ἡ ψυχὴ ἀκολουθεῖ ἕναν κύκλο θανάτων καὶ γεννήσεων, μία σειρὰ ἀποδημιῶν ἀπὸ τὸ ἕνα σῶμα στὸ ἄλλο. Ἡ ὑπαρξὴ μοιάζει μὲ ἕναν ἀκατάπαυστα περιστρεφόμενο τροχό, τὸν τροχὸ τῆς ἀνάγκης καὶ τῆς θλίψης, στὸν ὅποιο ἡ μία ζωὴ διαδέχεται τὴν ἄλλη καὶ στὸν ὅποιο ἡ ψυχὴ εἶναι αἰχμάλωτη. Ἡ ψυχὴ διαδοχικὰ ἐνσαρκώνεται σὲ ζῶα ἢ σὲ ἀνθρώπους, ὥσπου νὰ ἀποκαθαρθεῖ τελείως, μέχρι, δηλαδή, νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ ἀπόλυτη ὑποταγὴ τοῦ σώματος καὶ ἡ ἀπόλυτη διαφυγὴ ἀπὸ τὴν ὕλη, καὶ νὰ ἔρθει σὲ μιὰ εὐδαιμονικὴ σχέση μὲ τὴ θεότητα.

Μετὰ τὸ θάνατο, οἱ ψυχὲς ὀδηγοῦνται μπροστὰ σὲ κριτές, οἱ ὁποῖοι ἀποφασίζουν γιὰ τὸ ἐὰν θὰ τιμωρηθοῦν ἢ γιὰ τὸ ἐὰν θὰ ἀπελευθερωθοῦν ἀπὸ τίς ἀλλεπάλληλες μετενσαρκώσεις πάνω στὴ γῆ, ἢ ἐὰν θὰ γυρίσουν ἐκεῖ ἀπ' ὅπου κατάγονται. Ἐὰν θεωρηθοῦν ἀνάξιες γιὰ τὸ δεύτερο, θὰ πρέπει νὰ συμπληρώσουν μιὰ περίοδο 1.000 ἐτῶν πρὶν ξαναμποῦν σὲ κάποιο σῶμα στὴ

6. Jean-Pierre Vernant, *Μῦθος καὶ Θρησκεία στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα*, Μετάφραση Μ. Ἰ. Γιόση, Σμίλη, Ἀθήνα, 2000, σελ. 118.

γῆ. Ἡ μοίρα τῆς ψυχῆς μετὰ τὸ θάνατο καθορίζεται ἀπὸ ἕναν ἀπαράβατο παγκόσμιο νόμο ποῦ ἀπονέμει δικαιοσύνη καὶ ποῦ διαμορφώνει τὴν εἰμαρμένη, προστατεύοντας πάντα τοὺς ἠθικούς, μιὰ καὶ ὑπάρχει ἀνταμοιβὴ τῶν πράξεων καὶ ἀνταπόδοση γιὰ τὴν ἠθικὴ ζωὴ. Οἱ μνημένοι ἔχουν καλύτερη μοίρα καὶ οἱ ψυχές τους πηγαίνουν στὶς Νήσους τῶν Μακάρων. Οἱ δίκαιοι ποῦ ἔχουν ἀρκετὰ δοκιμαστῆι περνοῦν στὴν αἰώνια μακαριότητα. Οἱ ἀνόσιες ψυχές παραμένουν στὸν τόπο τιμωρίας καὶ βασανισμοῦ τῶν ἀδίκων, ὅπου κυλιοῦνται μέσα σὲ βοῦρκο. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ ζωὴ στῆ γῆ, τὸ ὅτι, δηλαδή, ἡ ψυχὴ βρῖσκεται σὲ ἕνα σῶμα, εἶναι τιμωρία γιὰ τὶς προηγούμενες ἀδικίες τῆς καὶ μιὰ περίοδος δοκιμασίας.

Ἐπικρατεῖ, λοιπόν, ἐλευθερία ἐπιλογῆς ἀφοῦ ὁ καθένας μὲ προσωπικὴ εὐθύνη καθορίζει τὴν πορεία τῆς ψυχῆς του καὶ δημιουργεῖ τὴ μοίρα του. Ἀντίθετα μὲ τὴν ἑλληνικὴ ἀντίληψη ὅτι οἱ θεοὶ εἶναι αὐτοὶ προξενοῦν τὸν πόνο καὶ τὴ θλίψη, οἱ Ὀρφικοὶ δὲν αἰσθάνονται ἔρμαια ἐξωτερικῶν καὶ ἀνεξέλεγκτων δυνάμεων ἀλλὰ ὑπεύθυνοι γιὰ τὴ μοίρα τους⁷.

Σύμφωνα μὲ τὸν Ὅμηρο, ἂν καὶ ὁ θάνατος δὲν σημαίνει τὴν ἀπόλυτη ἐξαφάνιση τοῦ ἀτόμου, οἱ συμβατικὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὴν μεταθανάτια ζωὴ παρέχουν λίγη παρηγοριά. Οἱ κοινοὶ θνητοὶ μετὰ τὸ θάνατο συνεχίζουν νὰ ὑπάρχουν ζώντας μιὰ ὀριακὰ συνειδητῆ, σκιερὴ καὶ δυσάρεστη ὑπαρξη. Ὁ θάνατος εἶναι ἡ ἄρνηση ὄλων ὄσων κάνουν τὴ ζωὴ νὰ ἀξίζει, καὶ οἱ ἀνθρώπινοι στόχοι θὰ πρέπει νὰ ἐπιδιώκονται πρὶν αὐτὸς συμβεῖ. Οἱ ἀνθρώποι ἔχουν ἕνα ζωηρὸ ἐνδιαφέρον στὴ ζωὴ αὐτὴ καὶ σχεδὸν μιὰ ὀλοκληρωτικὴ ἀδιαφορία γιὰ αὐτὰ ποῦ ἴσως συμβοῦν μετὰ. Ὁ W.K.C. Guthrie βλέπει τὴν αἰτία τῆς ἀδιαφορίας αὐτῆς στάσης στὸ ὅτι ὁ Ὅμηρος παρουσιάζει μιὰ ἀριστοκρατικὴ, πλοῦσια, εὐνοημένη τάξη⁸, ἀφοῦ ἡ πίστη στὴν ἀθανασία μπορεῖ νὰ λειτουργεῖ ὡς ἀντιστάθμισμα καὶ ἀποζημίωση γιὰ τὶς ἀτέλειες καὶ δυσκολίες αὐτῆς τῆς ζωῆς.

Ἀντίθετα, ὁ Ὀρφισμὸς, ὅπως καὶ ὅλα τὰ ἀρχαῖα μυστήρια, στηρίζεται στὴν ἀνάγκη γιὰ φυγὴ ἀπὸ τὴν κοινὴ μοίρα τῶν ἀνθρώπων, τὴ φιλοδοξία γιὰ διαφυγὴ ἀπὸ τὸ ἄσχημο καὶ βασανιστικὸ παρόν, τὴν λαχτάρω ἀλλὰ καὶ πίστη γιὰ μιὰ εὐτυχιωμένη συνέχιση τῆς ζωῆς μετὰ τὸ θάνατο. Ὁ Ὀρφισμὸς ὑποσχόταν στοὺς μνημένους ἀθανασία καὶ μιὰ ζωὴ εὐδαιμονίας, ἕνα εἶδος παραδείσου στὸν ἄλλο κόσμο.

7. Ὅπως λέει καὶ ὁ Πλάτωνας, «ἕκαστος εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὴν ἐκλογὴν του. Ὁ Θεὸς εἶναι ἀνάτιος», *Πολιτεία*, σελ. 396.

8. W.K.C. Guthrie, *Orpheus and Greek Religion: A Study of the Orphic Movement*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1993, σελ. 149.

Καὶ ἐδῶ ἔχουμε μία σημαντική διαφοροποίηση ἀπὸ τὶς θέσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ ἀθανασία χαράζει μιὰ αὐστηρή διαχωριστική γραμμὴ ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους καὶ θεοὺς καὶ εἶναι ἓνα πολὺ βασικὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα μόνο τοῦ θεοῦ⁹. Ὁχι μόνο ἡ τύχη τῆς ψυχῆς μετὰ τὸ θάνατο δὲν προβληματίζει τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας, ἀλλὰ καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἀνάστασης τῶν νεκρῶν ἦταν κάτι τὸ ἐντελῶς ξένο καὶ μὴ ἀποδεκτό. Ὁ θάνατος ἀποτελοῦσε γιὰ αὐτοὺς τὸν ὄρο ὑπαρξῆς τους. Μόνο οἱ θεοὶ εἶναι οἱ ἀθάνατοι¹⁰. Ἡ ὑπαρξη εἶναι καταδικασμένη νὰ χαθεῖ μέσα στὴ λήθη, καθὼς ἀνανεώνεται συνεχῶς ὁ κύκλος τῶν γενεῶν. Ἡ εὐσέβεια, ὅπως καὶ ἡ σύννεση, ἐπιτάσσει στὴν πραγματικότητα νὰ μὴν ἐπιδιώκεις νὰ ἐξομοιωθεῖς με τοὺς θεοὺς. Τὰ δελφικὰ ρητὰ *μάνθανε οἶος ἔσσι καὶ γνῶθι σαυτὸν* αὐτὸ ἀκριβῶς δηλώνουν. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἀποδεχτεῖ τὰ ὄριά του¹¹.

Ἀντίθετα, οἱ Ὄρφικοὶ ἐπιθυμοῦσαν νὰ ξεφύγουν, νὰ λυτρωθοῦν, καὶ νοσταλοῦσαν τὴ χαμένη ἐπαφὴ καὶ ἐνότητα μετὰ τὸ θεῖο. Αὐτά, ὅμως, ἀφοροῦσαν μόνο τοὺς *κεκαθαρμένους τε καὶ τετελεσμένους, τοὺς ὄσιους*, ἐνῶ οἱ *ἀτέλεστοι καὶ ἀνόσιοι*, οἱ ἀκάθαρτοι, θὰ παρέμεναν βυθισμένοι στὴ δυστυχία. Ἡ προοπτικὴ τῆς σωτηρίας ἀνοίγει μόνο ὅταν οἱ ἄνθρωποι ἐξαγνιστοῦν ἀπὸ τὸ προπατορικὸ ἁμάρτημα μέσῳ τῶν Ὄρφικῶν τελετουργιῶν καὶ τοῦ Ὄρφικοῦ τρόπου ζωῆς. Οἱ Ὄρφικοὶ, στὴν προσπάθειά τους νὰ γλιτώσουν ἀπὸ τὴν κακὴ πλευρὰ καὶ ἀπὸ τὸ αἶσθημα ἐνοχῆς ποὺ αὐτὴ δημιουργεῖ, ἐνίωσαν τὴν ἀνάγκη νὰ τηρήσουν μιὰ τέλεια ἀγνότητα καὶ ἀνέπτυξαν μιὰ ἀσκητικὴ, ἓνα συγκεκριμένο σύστημα ἠθικῶν κανόνων μετὰ συγκεκριμένες ἀπαγορεύσεις. Στόχος ἦταν ἡ τέλεια ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὴν ἐπίγεια ὑπαρξη τοῦ θεϊκοῦ ἐκείνου μέρους, ποὺ ἦταν πάντοτε παρὸν μέσα στὸν καθένα τους. Οἱ ἄνθρωποι μποροῦν νὰ ἐξαγνιστοῦν ἀπὸ τὸ προπατορικὸ ἁμάρτημα μέσῳ τῶν Ὄρφικῶν τελετουργιῶν καὶ τοῦ Ὄρφικοῦ τρόπου ζωῆς, κι ἔτσι ἀνοίγει γιὰ τοὺς θνητοὺς ἡ προοπτικὴ τῆς σωτηρίας. Μέσῳ τῆς ἐπι-

9. Vernant, σελ. 55.

10. Ibid, σελ. 65.

11. Ὁ Vernant λέει ὅτι τὰ πράγματα ὅμως εἶναι τελείως διαφορετικὰ στὴν περίπτωση τῶν ἡρώων: *«Παρὸτι ἄνθρωποι... μοιάζουν νὰ εἶναι ἀπὸ πολλές πλευρὲς πιὸ κοντὰ στοὺς θεοὺς... ἐμφανίζονται συχνὰ ὡς καρπὸς τῶν ἐρωτικῶν συννευρέσεων μεταξὺ θεῶν καὶ θνητῶν... ὁ θάνατός τους... ἀντὶ τῆς καθόδου τους στὰ σκοτάδια τοῦ Ἄδη, οἱ θεοὶ... τοὺς ἀπήγαγαν καὶ τοὺς μετέφεραν... στὴ νῆσο τῶν Μακάρων, ὅπου συνεχίζουν νὰ ἀπολαμβάνουν, μέσα σὲ μιὰ μόνιμη εὐδαιμονία, μιὰ ζωὴ ἀνάλογο τῶν θεῶν. Διχῶς νὰ καλύπτει τὴν ἀγεφύρωτη (ἀκράτα) ἀπόσταση ποὺ χωρίζει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τοὺς θεοὺς, ἡ μορφή τοῦ ἡρώα φαίνεται μετὰ τὸν τρόπο αὐτὸ ὅτι ἀνοίγει τὴν προοπτικὴ γιὰ τὴν ἔνταξη τοῦ θνητοῦ σὲ ἓνα ἀνώτερο ἐπίπεδο, ἀν' ὃχι θεϊκό, τουλάχιστον κοντὰ στοῦ θεϊκό...»* Vernant, σελ. 67-69.

δίωξης τοῦ αὐτοελέγχου, οἱ μνημένοι πίστευαν ὅτι μποροῦσαν νὰ κερδίσουν τὴν ἠθικὴ τελείωση, εἶχαν τὴν ἐλπίδα ὅτι, ὄχι μόνο μποροῦν νὰ βελτιώσουν τὴν ποιότητα τῆς ζωῆς τους, ἀλλὰ καὶ ὅτι μποροῦν νὰ γίνουν ἀπὸ θνητοὶ θεοί.

Ἡ ἐπιστροφή στὸ θεῖο ἐπιτυγχάνεται μέσω τῆς τήρησης τῶν κανόνων ἐνὸς ἀγνοῦ βίου. Ὁ Ὀρφικὸς ἠθικὸς κώδικας ἀποτελεῖ ἓνα σύστημα ἠθικῆς ποῦ ἔχει ὡς κεντρικὸ τοῦ σημείου τὸν ἀσκητικὸ καὶ ἐγκρατὴ βίον, τὴν καθαρότητα καὶ ἀγιότητα τῆς ζωῆς. Ὁ πόθος τοῦ Ὀρφικοῦ γιὰ πνευματικὴ ἀλλὰ καὶ σωματικὴ κάθαρση, γιὰ τέλεια ἀγνότητα εἶναι διακαῆς καὶ ἡ ζωὴ ἀντιμετωπίζεται ὡς δοκιμασία, ποῦ ἔχει σκοπὸ τὴν τελείωση. Ὁ μνημένος πρέπει νὰ ζεῖ μὲ ἐγκράτεια, νὰ στερεῖται παντὸς ὑλικοῦ ἀγαθοῦ καὶ καθημερινῶν ἀπολαύσεων, καὶ δὲν ἦταν λίγοι ἀπὸ αὐτοὺς ποῦ κατέφευγαν ἀκόμη καὶ στοὺς αὐτοβασανισμοὺς¹².

Ὁ φόνος καὶ ἡ κρεοφαγία ἀπαγορεύονται. Ἡ ἀπαγόρευση τῆς κρεοφαγίας σχετίζεται μὲ τὴν πίστη στὴ μετενσάρκωση καὶ στὴν οὐσιαστικὴ συγγένεια τῶν πάντων. Ἡ ψυχὴ τοῦ ζώου ἴσως νὰ κατοικοῦσε σὲ σῶμα ἀνθρώπου στὴν προηγούμενη ζωὴ, καὶ ὁ φόνος τοῦ ζώου μπορεῖ νὰ εἶναι στὴν πραγματικότητα ἀνθρωποκτονία. Καθὼς πίστευαν σὲ μιὰ κοινὴ φύση σὲ ὅλα τὰ ζωντανὰ πλάσματα, ἡ αἱματηρὴ θυσία ζώου ἀποτελοῦσε γι' αὐτοὺς φόνο συγγενοῦς.

Εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ ἀνάλυση τῆς σημασίας τῆς ἀποφυγῆς τῆς κρεοφαγίας τοῦ καθηγητῆ Jean-Pierre Vernant, ὁ ὁποῖος διαπιστώνει ὅτι στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ἡ κατανάλωση κρέατος σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τοποθετημένος στὴ θέση ποῦ τοῦ ἀρμόζει: ἀνάμεσα στὴν ἀγριότητα τῶν ζώων ποῦ κατασπαράζουν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο καὶ τὴν ἀδιασάλευτη εὐδαιμονία τῶν θεῶν ποῦ τρέφονται μὲ νέκταρ καὶ ἀμβροσία. Οἱ Ὀρφικοὶ τρέφονται ὅπως οἱ θεοί, ἀπὸ μέρη ἐντελῶς ἀγνά. Ἡ ἀγνὴ διατροφή ἐκφάζει τὴν κατάργηση τῆς ἀπόστασης ποῦ χωρίζει τοὺς θεοὺς ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Εἶναι ἐνδιαφέρον, λοιπόν, τὸ πῶς ἡ Ὀρφικὴ θεολογία ποῦ ἀνατρέπει τὰ ὄρια ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο, τοὺς θεοὺς, καὶ τὰ ζῶα, ἐγγράφεται σὲ ἓναν κώδικα διατροφῆς, πῶς οἱ θρησκευτικὲς ἀποκλίσεις δηλώνονται μὲ διατροφικὲς ἰδιαιτερότητες¹³.

12. Κωνσταντῖνος Τσοπάνης, *Ὀρφισμὸς καὶ Χριστιανισμὸς*, Ἰάμβλιχος, Ἀθήνα, 2003, σελ. 153.

13. Vernant, σελ. 94-95.

Ἡ σχέση μεταξύ Ὁρφισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ εἶναι ιδιαίτερη¹⁴. Μερικοί μελετητές θεωροῦν τὶς ὁμοιότητες μεταξύ Ὁρφισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ συμπτώσεις, ἐνῶ ἄλλοι θεωροῦν τὸν Ὁρφισμό ὡς τὸν πρόδρομο τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅτι προετοίμασε τὸ πεδίο γιὰ τὴν ἔλευσή του, ὅτι ὑπῆρξε μιὰ προεικόνισή του ἢ μιὰ προπαρρασκευή, ὅτι ὡς «σπερματικός λόγος» ἐκπαίδευσε καὶ ἄνοιξε τὸ δρόμο γιὰ τὴν εὐκολότερη ἀποδοχή τοῦ Χριστιανισμοῦ κάνοντας ὀρισμένες ἐννοιες οἰκείες¹⁵. Ἐπίσης, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Guthrie, ὁ Ὁρφισμός, βοήθησε στὴν προετοιμασία γιὰ τὸν Χριστιανισμό στοῦ ὅτι ἐξοικειώσε τὸν ἑλληνικὸ κόσμο μὲ τὸ κάλεσμα γιὰ ἀλλαγὴ πίστης¹⁶.

Συγκεκριμένα, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ διακρίνει τὶς ἐξῆς ὁμοιότητες: α) τὴν ἰδέα περὶ μονοθεϊσμοῦ¹⁷, β) τὴν ἰδέα περὶ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος¹⁸, γ) περὶ ἐνώσεως τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ θεῖο¹⁹, δ) περὶ ἀτομικῆς σωτηρίας καὶ λυτρώσεως, ε) περὶ τῆς ἀσκητικῆς ζωῆς καὶ πνευματικῆς καθάρσεως.

14. Γιὰ αὐτὴν τὴ σχέση στοῦ συγκεκριμένου χώρου τῆς Θράκης, ὁ Δημήτρης Σαρμπεζοῦδης, γράφει: «Ὁ πολιτισμὸς στὴ Θράκη ἦταν βαθιὰ χριστιανικός, διαφύλαξε ὁμως συνειδητὰ τὴν ἱστορικὴ του συνέχεια μὲ τὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα καὶ τὸν ἑλληνικὸ κόσμο. Καὶ ἐνῶ στὰ ἀστικά κέντρα ὁ ἐκχριστιανισμὸς ἦταν μαζικός καὶ σχετικὰ γρήγορος, στὴν ἐπαρχία τῆς Θράκης ὁ ρυθμὸς ἀλλαγῆς καὶ μετάβασης στὸν Χριστιανισμό ἦταν ἀργότερος καὶ βοήθησε στοῦ νὰ ἐπιβιώσουν εἰδωλολατρικὰ στοιχεῖα (κυρίως Ὁρφικά) στὴ λατρευτικὴ ζωὴ καὶ στίς ἀντιλήψεις γιὰ τὸν ἥρωα, τὸ θαυματοποιὸ καὶ τὸν ἡμίθεο. Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα διασώζονται ἀκόμη καὶ σήμερα στὰ δρώμενα διαφόρων Θρακιώτικων ἐθίμων». Δημήτριος Ἄ. Σαρμπεζοῦδης, «Ἑλληνικὴ Θράκη καὶ Χριστιανικὸ Βυζάντιο», στοῦ Θράκη Ἑλλάδα μου Ἑλλάδα Πατρίδα μου: Ἡ Πορεία τῆς Θράκης Μέσα στὴν Ἱστορία ἀπὸ τοὺς Προϊστορικοὺς Χρόνους Μέχρι Σήμερα, Ἀλεξανδρούπολη, 1994, σελ. 98-99.

15. Τσοπάνης, σελ. 221.

16. Σὲ καμία περίπτωση, βέβαια, δὲν ἀποτελεῖ τὴν καταγωγὴ τῆς χριστιανικῆς ἀλλαγῆς τῆς πίστης, καθὼς τὸ κάλεσμα γιὰ μετάνοια καὶ ἀλλαγὴ κηρύχθηκε μὲ περισσότερο ζῆλο ἀπὸ τοὺς προφῆτες τῶν Ἑβραίων, καὶ μὲ ἓνα θετικὸ ἠθικὸ σκοπὸ ποὺ σχεδὸν ἔλειπε ὀλοκληρωτικὰ ἀπὸ τοὺς Ὁρφικούς. Βλέπε Guthrie σελ. 207.

17. Ὁ Ὁρφισμὸς ἔγινε αἰσθητὸς ὡς μιὰ δυνατὴ ἐπιρροή γιὰ τὸν μονοθεϊσμό. Σὲ ἓνα Ὁρφικὸ κείμενο διαβάζουμε: «Καὶ μαθαίνοντας (Μουσαῖε) αὐτὸν τὸ θεῖο λόγο, μείνε σταθερὸς ἐθνηραμιμίζοντας τὸ νοερὸ κάλυμμα τῆς καρδιάς καὶ προχώρα καλὰ στὴν ἀτραπὸ, παρατηρώντας τὸν μόνον ἄνακτα τοῦ κόσμου, ἓνας εἶναι, αὐτογενῆς καὶ ὅλα δημιουργήθηκαν ὡς γεννήματα τοῦ ἑνός, καὶ ὁ αὐτὸς ὁ ἴδιος περιδιαβαίνει, μὰ κανεὶς ἀπ' τοὺς θνητοὺς δὲν τὸν βλέπει, ἀν καὶ ὁ ἴδιος βλέπει τοὺς πάντες... Δὲν ὑπάρχει ἄλλος ἐκτὸς τοῦ μεγάλου βασιλέως». Ἰουστίνου Μάρτυρος, «Λόγος Παραινετικὸς πρὸς Ἑλληνας», 15, Ὁρφικά Κείμενα, σελ. 217.

18. Βλ. Γένεση 3:22.

19. Ἐὰν κάποιος Ὁρφισμὸς μοιάζει μὲ τὸν Χριστιανισμό, εἶναι στὴν ἀντίληψη τῆς κοινῆς μὲ τὸ Θεὸ ὄντας στὴ γῆ, ὄχι μόνον ὡς προπαρρασκευή, ἀλλὰ καὶ ὡς πρόγευση τῆς αἰῶνας ζωῆς. Βλέπε Guthrie, σελ. 207.

Σαφείς μαρτυρίες ἀποτελοῦν οἱ ἀντιστοιχίες τῶν καλλιτεχνικῶν ἀναπαραστάσεων τῶν πρώτων αἰώνων, ὅπου ὁ Ὅρφέας ἐμφανίζεται ὡς ὁ «Καλὸς Ποιμὴν», καὶ ὁ «Ἄλιεύς». Εἶναι σημαντικό, ὁμως, νὰ λάβει κανεὶς ὑπ' ὄψιν τοῦ ὅτι οἱ παραστάσεις αὐτὲς βρίσκονται κυρίως σὲ κατακόμβες σὲ ἐποχὲς σκληρῶν διωγμῶν, πού γιὰ νὰ τοὺς ἀποφύγουν οἱ Χριστιανοὶ χρησιμοποιήσαν εἰδωλολατρικά σύμβολα καὶ ὄχι τὸν σταυρό. Οἱ κρυπτο-χριστιανικοὶ συμβολισμοὶ στοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνες δὲν θὰ ἔλκυαν τὴν προσοχή.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Ὅρφέας ἀποτελεῖ ἓνα ἀγαπημένο θέμα τῆς χριστιανικῆς τέχνης τῶν πρώτων αἰώνων καὶ εἶναι μιὰ οἰκεία μορφή στὶς Ρωμαϊκὲς κατακόμβες. Ἡ σκηνὴ μὲ τὰ ἄγρια θηρία πού δαμάζονται μὲ τὴ μουσικὴ του φέρνει στὸ νοῦ τὴν ἀνάλογη χριστιανικὴ σκηνὴ τοῦ λιονταριοῦ καὶ τοῦ ἀρνιοῦ πού εἶναι ξαπλωμένα μαζὶ. Ὑπάρχει καὶ ἡ αἰνιγματικὴ σφραγίδα τοῦ Μουσείου τοῦ Βερολίνου ὅπου πάνω τῆς εἶναι χαραγμένη μιὰ ἀνθρώπινη μορφή καρφωμένη πάνω σὲ ἓναν σταυρό. Πάνω ἀπὸ τὸν σταυρὸ βρίσκονται ἑπτὰ ἀστέρια καὶ μιὰ ἡμισέληνος, καὶ γύρω καὶ κάτω οἱ λέξεις Ὅρφέος Βακκικός.

Μερικοὶ συγγραφεῖς βλέπουν αὐτὴν τὴν πρωτοχριστιανικὴ τέχνη ἀπλὰ ὡς παρακμάζουσα παγανιστικὴ τέχνη, καὶ ἀκόμη καὶ τὸν Καλὸ Ποιμένα ὡς μιὰ ἀντιγραφή τοῦ Ἀπόλλωνα καὶ τοῦ Ἑρμῆ. Ἀλλὰ ἐνῶ ἡ μορφή εἶναι συνήθως μιὰ ἀπομίμηση, τὸ πνεῦμα εἶναι τελείως διαφοροετικὸ, καὶ οἱ μῦθοι κατανοοῦνται ὡς τύποι χριστιανικῶν ἀληθειῶν. Ἡ σχέση τῆς χριστιανικῆς τέχνης μὲ τὴ μυθολογία ἔχει παρομοιαστεῖ με τὴ σχέση τῆς βιβλικῆς ἑλληνικῆς μὲ τὴν κλασικὴ ἑλληνικὴ: Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν μποροῦσε ἀμέσως νὰ ἐπινοήσῃ μιὰ καινούργια τέχνη (ὅπως καὶ μιὰ καινούργια γλώσσα), ἀλλὰ ἀπελευθέρωσε τὸ παλαιὸ ἀπὸ τὴν ὑπερβολὴ τῆς εἰδωλολατρίας καὶ τῆς ἀνηθικότητας, τῆς ἔδωσε νέο νόημα, καὶ τὴν καθιέρωσε σὲ ἓναν ἀνώτερο σκοπὸ.

Εἶναι ἀδιαμφισβήτητο ὅτι κάποιες ἔννοιες, μερικὰ σύμβολα καὶ εἰκόνες πού εἶχαν ξαναχρησιμοποιηθεῖ στὸ παρελθόν, εἰσχώρησαν στὸ Χριστιανισμὸ πού ἐνσωμάτωσε στοιχεῖα ἀπὸ ἄλλες θρησκείες καὶ δανείστηκε τὴ περιρρέουσα «γλώσσα». Χρησιμοποίησε ὄχι μόνον τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἑλληνικὴ σκέψη, φιλοσοφία καὶ πολιτισμὸ. Ἔτσι, ἄλλωστε, θὰ μποροῦσε νὰ γίνῃ κατανοητὸς. Ἐὰν ὁ Χριστιανισμὸς δανείστηκε, τὸ ἔκανε ὄχι μόνον ἀπὸ τὸν Ὅρφισμὸ ἀλλὰ ἀπὸ τὴν γενικότερη θρησκευτικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς, ὅπως καὶ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἦταν ἰδιαίτερα ἱκανὸς νὰ διαμορφώσῃ τὸ κήρυγμά του μὲ τέτοιον τρόπο πού οἱ Ἕλληνες εὐκόλα θὰ κατανοοῦσαν²⁰. Αὐτὸ ξεκίνησε ἀπὸ τὴν βασικὴ στάση τοῦ Χριστιανισμοῦ στὸν

20. Guthrie, σελ. 267.

κόσμο, τὸν οἰκουμενισμό της, τὸ ἄνοιγμά της σὲ ὅλα τὰ ἔθνη.

Ὁ ἴδιος ὁ πατέρας, ὅπως θεωρεῖται, τῆς θρησκευολογίας Mircea Eliade, ἀναφέρει ὅτι μὲ τὴν ἐξάπλωση τοῦ Χριστιανισμοῦ σὲ ὅλες τὶς Ρωμαϊκὲς ἐπαρχίες, κυρίως μετὰ τὸν θρίαμβο ἐπὶ Μ. Κωνσταντίνου, ὑπάρχει μιὰ βαθμιαία ἀλλαγὴ, μιὰ τριπλὴ διαδικασία ἐμπλουτισμοῦ τοῦ πρώιμου Χριστιανισμοῦ: α) μὲ ἀρχικὰ σύμβολα τὰ ὁποῖα θὰ ξαναανακαλυφθοῦν καὶ θὰ ξανααξιολογηθοῦν μὲ τὸ νὰ γίνουν νέες χριστολογικὲς ἔννοιες, β) μὲ τὴν υἱοθέτηση εἰκόνων καὶ μνητικῶν θεμάτων τῶν μυστηρίων, γ) μὲ τὴν ἀφομοίωση τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας²¹.

Πραγματικά, βρίσκουμε κάτι ἀπὸ τὸν Ὄρφισμό σὲ πολλὲς θρησκείες. Αὐτὸ, ὅμως, ἴσως νὰ συμβαίνει ἐπειδὴ ὁ ἴδιος ὁ Ὄρφισμός, κατὰ τὴ βαθμιαία του διαμόρφωση, χρησιμοποίησε στοιχεῖα ποὺ εἶναι κοινὰ καὶ σὲ ἄλλες θρησκείες, στοιχεῖα ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὰ βάθη τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Εἶναι γεγονός ὅτι μετὰ τὸ 100 μ.Χ., ὅλες οἱ μυστηριακὲς θρησκείες ποὺ ἀρχισαν βαθμιαία νὰ ἐξαπλώνονται στὴ Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ὑπέστησαν σημαντικὲς ἀλλαγὲς ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀλληλεπίδρασής τους²².

Ὄρισμένοι²³ ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ Ὄρφισμός εἰσήγαγε στὸν Ἑλληνορωμαϊκὸ κόσμο τὰ περισσότερα εἰδωλολατρικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα προμήνυσαν χριστιανικὰ δόγματα, κυρίως σωτηριολογικά. Τέτοιου εἴδους ἀξιολογήσεις, ὅμως, μπορεῖ νὰ εἶναι αὐθαίρετες γενικεύσεις ἀλλὰ καὶ προβληματικὲς μιὰ καί, στὴν προσπάθειά τους νὰ συμπληρώσουν τὰ κατὰ πολὺ ἑλλιπῆ στοιχεῖα γιὰ τὰ ἀρχαῖα μυστήρια, ὀρισμένοι μελετητὲς τὰ ἀναπλάθουν μὲ τὴν ὑπόθεση ὅτι οἱ χριστιανικὲς ιδέες τῆς σωτηριολογίας πρέπει νὰ ἦταν κεντρικὲς καὶ στὶς μυστηριακὲς θρησκείες. Αὐτὸ στὴν ἐπιστήμη τῆς θρησκευολογίας θεωρεῖται αὐθαίρετη ἐπιβολὴ ἰδεῶν ἀπὸ ἓνα σύστημα σὲ ἓνα ἄλλο στὸ ὁποῖο καὶ δὲν ἀνήκουν, καὶ συμβαίνει, δυστυχῶς, συχνὰ σὲ συγγραφεῖς τοῦ 19ου καὶ 20οῦ αἰώνα. Αὐτὲς οἱ μέθοδοι θεωροῦνται πλέον ξεπερασμένες καὶ τὰ ἀποτελέσματά τους ἄκριτα, λανθασμένα, ἴχνη μιᾶς ἐξελικτικῆς θεώρησης τῆς ἱστορίας τῶν θρησκειῶν. Ὁ J. Z. Smith τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Σικάγο, στὴν κριτικὴ του ὅσον ἀφορᾷ τὴ σύγκριση τῶν ἀρχαίων μυστηριακῶν θρησκειῶν μὲ τὸν πρώιμο Χριστιανισμό, ἀναφέρει ὅτι, στὰ χέρια πολλῶν μελετητῶν, σύγχρονων καὶ παλαιότερων, οἱ σωτηριολογικὲς ἔννοιες

21. Mircea Eliade, *Rites and Symbols of Initiation: The Mysteries of Birth and Rebirth*, Trans. Willard R. Trask, Spring Audio & Journal, 1994.

22. Ronald H. Nash, «*Was the New Testament Influenced by Pagan Religions?*» <http://www.equip.org/free/DB109.htm>.

23. Βλέπε Kern, Jaeger καὶ Nilsson.

παρέχουν μιὰ ἐξελικτική κλίμακα, ἡ ὁποία ἀξιολογεῖ καὶ κατατάσσει τὶς θρησκείες μὲ τὸν Προτεστάντισμὸ συχνὰ νὰ ὑπηρετεῖ ὡς τὸ πρότυπο ἢ τὸ ἀποκορύφωμα²⁴. Ἡ ἐπιστήμη, δυστυχῶς, δὲν εἶναι πάντοτε ἀπαλλαγμένη ἀπὸ λάθος μεθοδολογίες, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἀπὸ σκοπιμότητες.

Ἰσως μερικοὶ πρῶτοι Χριστιανοὶ νὰ θεώρησαν, καλῶς ἢ κακῶς, τὸν Ὅρφέα ὡς τὸ ἀρχέτυπο τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ ὁ Χριστιανισμὸς ἀκολούθησε τὴ δική του πορεία. Ὅπως παρέλαβε στοιχεῖα ἀπὸ τὸ παρακμάζον εἰδωλολατρικὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὶς κουρασμένες συμβατικότητες τῶν εἰδωλολατρῶν προκατόχων, καὶ ἔφερε μιὰ ἀθθεντική πνευματικὴ ἐμπειρία. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἱστορία τῶν θρησκειῶν σήμερα μελετᾶ ὄχι μόνον τὶς ὁμοιότητες ἀλλὰ, ἴσως κυρίως, τὶς διαφορές, θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ διακρίνουμε τὰ συχνὰ λεπτὰ ἀλλὰ οὐσιαστικὰ σημεῖα, στὰ ὁποῖα οἱ δύο θρησκείες διαφέρουν. Παρ' ὄλες τὶς ἐμφανεῖς ὁμοιότητες, οἱ διαφορές εἶναι πολλές καὶ οὐσιαστικές.

Ὁ Ὅρφισμὸς παρουσιάζεται ὡς θρησκεία πού ἀκολούθησαν λίγοι, μιὰ ἐκλεκτὴ ομάδα, αὐτοὶ πού πίστευαν ὅτι οἱ ἀλήθειες μποροῦν νὰ γίνουν κτῆμα μόνον τῶν εὐγενῶν πνευμάτων, κυρίως ἀριστοκράτες, διανοούμενοι, φιλόσοφοι τοῦ δυνίσμου. Στὰ ὄρια ἐνὸς στενοῦ κύκλου καὶ ὀργανωμένοι σὲ κοινότητες (κάτι σὰν θρησκευτικὰ γκέτο), καλλιεργοῦσαν ἕνα ὀρισμένο τύπο λατρείας²⁵. Κατὰ κανόνα τοὺς διέκρινε ἕνας πνευματικὸς ἐλιτισμὸς, θεωροῦσαν τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς ἠθικὰ καθαρότερους καὶ πνευματικὰ ἀνώτερους, καὶ ἀποστρέφονταν τοὺς ἀμαθεῖς καὶ φθονερούς, δηλαδή τοὺς ἀμύητους. Κατὰ συνέπεια ἀπομακρύνονταν καὶ ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη κοινωνικὴ ζωὴ, καθὼς τὸ σύστημα τῆς ἀγνότητας δημιούργησε κοινωνικοὺς καταμερισμούς, χάραξε διαχωριστικὰ γραμμὰ ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, κατηγοριοποίησε πράξεις καὶ πράγματα ὡς καθαρὰ ἢ βέβηλα. Ὁ κώδικας τῆς καθαρότητος συνετέλεσε στὴ δημιουργία ἐνὸς κοινωνικοῦ οἰκοδομήματος πού τὸ χαρακτηρίζαν στεγανὰ ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους καθαρούς καὶ ἀκάθαρτους, ἀγνοὺς καὶ μολυσμένους, ἱερούς καὶ ἀνίερους, ἐνάρετους καὶ ἀμαρτωλοὺς.

Ἀντίθετα, ὁ Χριστιανισμὸς, ὅπως πολὺ καλὰ γνωρίζουμε, ἦταν μὲ τὸ μέρος τῶν ἀδυνάτων, καὶ εἶδε τὰ κοινωνικὰ διαχωριστικὰ ὡς ὕβρη καὶ προσβολὴ κατὰ τῆς συμπόνιας, τῆς ἀγάπης πού κήρυττε, καὶ ἀμφισβήτησε τὰ δια-

24. Smith, J.Z., *Drudgery Divine: On the Comparison of Early Christianities and the Religions of Late Antiquity*, University of Chicago Press, 1990, σελ. 119.

25. Ἄν καί, κατὰ τοὺς μελετητὲς τοῦ Ὅρφισμοῦ, οἱ ὀρφικοὶ διαιροῦνταν σὲ δύο πνευματικὰ ἐπίπεδα, ἕνα ἀνώτερο (διανοούμενοι καὶ φιλόσοφοι) καὶ ἕνα κατώτερο πού διακατεχόταν ἀπὸ φόβο καὶ ἦταν βυθισμένους σὲ δεισιδαιμονίες.

χωριστικά ὄρια τῆς κοινωνικῆς εὐταξίας με μιὰ ἐναλλακτικὴ θεώρηση τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας: ὁ ἥλιος ἀνατέλλει σὲ ὄλους, στοὺς δίκαιους ἀλλὰ καὶ στοὺς ἄδικους, καὶ οἱ ἀπόκληροι καὶ ἀνήθικοι γίνονται δεκτοὶ στὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ πρὶν ἀπὸ τοὺς τυπικά δίκαιους. Γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Χριστὸ ἡ κοινωνικὴ θέση δὲν σήμαινε τίποτα, καὶ κυκλοφοροῦσε ἄνετα καὶ χωρὶς ἐπιτήδευση ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους ἀπλοῦς, κοινωνικά ἀπόβλητους, γιατροῦντάς τους, συμβουλευόντάς τους, κάνοντας καλὸ. Διαπραγματευόταν μὲ φοροσυλλέκτες, ἔτρωγε μὲ ἀπόκληρους καὶ ἁμαρτωλοὺς, γιάτρευε κατὰ τὴν ἀπαγορευμένη μέρα, τὸ Σάββατο. Ἐνῶ οἱ Ὁρφικοὶ ἀπέκλειαν τὶς γυναῖκες ἀπὸ τὶς ὀμάδες τους, ὁ Χριστὸς κατέρριψε τὰ συμβατικά ἐμπόδια ἀνάμεσα σὲ ἄντρες καὶ γυναῖκες, σὲ δούλους καὶ ἐλεύθερους, ὅπως καὶ ἀνάμεσα σὲ διαφορετικὰ φυλές. Ἡ ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ ἦταν πολὺ σημαντικὴ γιὰ νὰ περιοριστεῖ μόνο σὲ μιὰ ἐθνικὴ ὀμάδα.

Πουθενὰ στὸν Ὁρφισμό δὲν συναντοῦμε τὴν οὐσία τοῦ μηνύματος τοῦ Χριστιανισμοῦ, νὰ ἀγαπᾶς τὸν συνάνθρωπό σου ὅπως ὁ Θεὸς ἀγαπᾶ ἐσένα. Ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα κατακλύζει, εἶναι ἀπεριοριστὴ, ἀπόλυτη, καὶ οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ ἀνταποκριθοῦν, νὰ τὴν ἀποδεχτοῦν καὶ νὰ τὴν ἀφήσουν νὰ κυλήσει μέσῳ τῶν ἰδίων πρὸς τοὺς ἄλλους. Ὁ Ὁρφισμὸς εἶναι μιὰ προσωπικὴ θρησκεία, μὲ ἕναν καθαρὰ ἀτομικιστικὸ χαρακτήρα ὅπου ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται, γιὰ διάφορους λόγους, ὅτι ἡ ὑπαρξὴ του εἶναι χωριστὴ ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τῶν ἄλλων, ὅτι μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ αὐτόνομος, ὅτι μπορεῖ νὰ φέρει εὐθύνη γιὰ τὶς δικές του μόνο πράξεις καὶ ὄχι καὶ τῶν ἄλλων. Ἀντίθετα, στὸ Χριστιανισμὸ ἐπικρατεῖ ἡ συλλογικότητα καὶ ἡ ἐπίτευξη τῆς σωτηρίας συμβαίνει μέσα ἀπὸ τὴν προσφορὰ καὶ ἀγάπη πρὸς τοὺς ἄλλους. Ἄλλωστε ὁ Χριστιανισμὸς διδάσκει μιὰ θετικὴ ἠθικὴ ποὺ εἶναι καὶ τὸ κεντρικὸ του σημεῖο.

Αὐτὸ ποὺ κάνει τὸ Χριστιανισμὸ πιὸ ἀνθρώπινο εἶναι τὸ γεγονός ὅτι τὴν πρωτοβουλία γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου τὴν παίρνει ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς ποὺ συγχωρεῖ. Ὁ ἐξαγνισμὸς καὶ ἡ σωτηρία συντελοῦνται ὄχι μὲ τὴν ἀπόλυτη ἀπάρνηση τοῦ σώματος, ὄχι μέσῳ ἀτομικῶν προσπαθειῶν καὶ γνώσης, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀγάπη, τὴ συγχώρηση, τὴ θυσία τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ, ποὺ ὁ θάνατός του, σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ πάθη τοῦ Ὁρφικοῦ Διόνυσου, ἦταν μιὰ ἐθελοντικὴ καὶ συνειδητὴ αὐτοθυσία²⁶. Ἀντίθετα, οἱ Ὁρφικοὶ διαμόρφωσαν ἕνα δόγμα ἀτομικῆς σωτηρίας, ὅπου τὸ ἄτομο εἶναι αὐτὸ ποὺ παίρνει τὴν πρωτοβουλία, «*γίνεται ὁ κύριος τοῦ παιχνιδιοῦ καὶ περνᾷ στὴν ἄλλη πλευρά*»²⁷.

26. Guthrie, σελ. 268.

27. Vernant, σελ. 123.

Ὁ Ὄρφικὸς ἀποβλέπει στὸ νὰ γίνεи θεὸς μόνος του, θεωρεῖ ὅτι τὸ ἀξίζει δικαιοματικά, ὅ,τι δηλαδὴ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ὄριζαν ὡς ὕβρη. Ἡ προσπάθεια τοῦ ἀπόλυτου ἐξαγνισμοῦ μόνο μὲ τὶς δικές του δυνάμεις, βεβιασμένα μέσα ἀπὸ ἓνα κλειστὸ ἠθικὸ σύστημα, εἶναι πραγματικὰ τραγική. Στὸ Χριστιανισμό, ἀντίθετα, ὁ Θεὸς κατευθύνει τὶς ζωὲς τῶν ἀνθρώπων, ὅπως καὶ ὀλόκληρη τὴν ἱστορία. Τὸ παράδειγμα εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς ποὺ ἔζησε τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ του τελείως σύμφωνα μὲ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ἀντίθετα μὲ τὸν Ὄρφισμό, δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἀνυψώνεται, ἀλλὰ ὁ Θεὸς ποὺ κατέρχεται καὶ ἀπονέμει στὸν ἄνθρωπο τὴ Θεία Χάρη, μὲ τὴν ὁποία ἀναγεννᾶται, ἀλλάζει ριζικά²⁸. Ἡ λύτρωση «*χαρίζεται*», συμβαίνει μέσα μας, ἡ σωτηρία εἶναι «*ἄφεση ἁμαρτιῶν*».

Ἐπίσης, ἡ καταναγκαστικὴ ἐπιδίωξη λύτρωσης, σωτηρίας, κυρίως μέσα ἀπὸ μιὰ ἔντονη ἀπέχθεια πρὸς τὸ σῶμα, αὐτὴ ἡ μανία γιὰ ἔλεγχο καὶ ἐξουσία στὸ σῶμα καὶ στὴν ψυχὴ, δὲν συμφωνοῦν μὲ τὸ πνεῦμα τῆς πραγματικῆς ταπεινώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπου, ὅπως γνωρίζουμε, δὲν ἀνήκουμε στὸν ἑαυτὸ μας καὶ ὅλα εἶναι θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ὁ καλὸς Χριστιανὸς δὲν ἐπιθυμεῖ τίποτα, οὔτε ἀκόμη τὴν ἴδια του τὴν σωτηρία, ἀλλὰ ἀφήνεται στὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ἐπιθυμία σημαίνει: «*Ἐγὼ θέλω*», δύο λέξεις ποὺ δηλώνουν τὴν ἔλλειψη ἐμπιστοσύνης, τὴν ἀπόλυτη ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸ Θεό. Ὁ Χριστιανὸς γνωρίζει, ἀλλὰ καὶ ἀναγνωρίζει τὶς ἀδυναμίες του, μὲ ταπεινότητα, μὲ ἀξιοπρέπεια.

Τοὺς Ὄρφικοὺς ἀποτελοῦσαν κυρίως ὁμάδες ἑλίτ ποὺ κατέφευγαν ἀκόμη καὶ στὴν αὐτοτιμωρία, σὲ αὐτοβασανισμούς, ὥστε νὰ ζοῦν μιὰ ζωὴ ἀσκητικὴ. Κατασκεύαζαν δοκιμασίες, ὅταν οἱ ἀπλοὶ ἄνθρωποι προσπαθοῦσαν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὶς ἀναπόφευκτες ἀνθρώπινες δυσκολίες. Γιὰ τοὺς ἀπλοὺς ἀνθρώπους ἡ ἴδια ἡ ζωὴ παρέχει τὴν ἀσκησι, ἡ ἴδια ἡ ζωὴ εἶναι μιὰ ἀσκησι, καὶ ὁ Χριστιανὸς ἡρωϊκὰ ἀντιμετωπίζει τὴ ζωὴ καὶ ζητᾶ δύναμη ἀπὸ τὸ Θεό, στὸν ὁποῖο πιστεύει, ἀφοσιώνεται, ἀφήνεται, τὸν ὁποῖο ἐμπιστεύεται.

Ἡ καταναγκαστικὴ ἐπιμονὴ στὴν ἠθικὴ ζωὴ κυρίως, ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται μὲ ἐξωτερικοὺς τύπους, ἡ ἐμμονὴ στοὺς κώδικες καὶ τοὺς κανόνες, τοὺς κάνει ζηλωτὲς, φανατικοὺς. Αὐτὴ ἡ νευρωτικὴ ἐμμονὴ στὴν ἠθικὴ καθαρότητα δημιουργεῖ ὑποψίες. Πρέπει νὰ ὑπάρχει λόγος γιὰ νὰ νιώθει κάποιος ἔνοχός, κάποιος δὲν καταπιέζει κάτι ποὺ δὲν ἔχει, ποὺ δὲν νιώθει. Ἐμμεσα, λοιπόν, ἀναγνωρίζουν τὶς τάσεις τους, ἀλλὰ στὴν προσπάθειά τους νὰ τὶς καταπνίξουν ὑπερβάλλουν στὴν τήρησι τῶν ἀπαγορεύσεων, στὴν προσπάθειά τους νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τους καὶ νὰ κατασιγάσουν

28. Τσοπάνης, σελ. 159.

τὰ πάθη τους ἀσχολοῦνται συνέχεια μὲ αὐτὰ, ἀπορροφοῦνται ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τὸν ἑαυτό τους, καταλήγουν, ἴσως ἄθελά τους, σὲ ἓναν ἐγκεντρισμό. Τὶ εἰρωνεῖα. Πῶς νὰ καταπνίξει κάποιος τὰ πάθη του ὅταν συνέχεια καὶ μὲ ἔμμονή ἀσχολεῖται μὲ αὐτὰ; Ἡ ἀγνόητα, ἡ ἔξουσία στὸ σῶμα, εἶναι ἐπιτηδευμένα, γίνανε αὐτοσκοπός, καὶ ὄχι αὐθόρμητα ἀποτελέσματα. Ἄναρωτιέται κανεὶς μήπως, σὲ αὐτὴν τὴν μορφή ἄρνησης τῆς ζωῆς, μήπως τὸ πραγματικὸ κίνητρο εἶναι πάλι ὁ ἐγωισμός. Ἡ βεβαιότητα γιὰ τὴν ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ τους ἀνωτερότητα καὶ ὀρθότητα καὶ ἡ ὑπεροχία ποὺ συνεπάγεται, σὲ αὐτὸ τὸ συμπέρασμα ὀδηγεῖ. Ἴσως νὰ μὴν εἶναι ἄδικη ἡ διαπίστωση κάποιων μελετητῶν ποὺ τοὺς χαρακτηρίζουν ὡς τοὺς πρωτο-φαντασματάλιστές²⁹.

Ἐν τῷ ὄρφισμῳ, μὲ τὸ νὰ δώσει στὸν ἄνθρωπο μιὰ θεϊκῆς προέλευσης σκοτεινὴ πλευρὰ ἔθεσε τὴν ψυχὴ ἀντιμαχόμενη στὸ σῶμα. Ἡ ὕλική-γῆινὴ φύση περιφρονεῖται. Ἔτσι, οἱ ἐραστὲς τῆς τελειότητος, οἱ στεγνὲς αὐτὲς ψυχές, χωρὶς αὐθορμητισμὸ καὶ χαρὰ, εἰσήγαγαν στὸν Εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ μιὰ νέα ἐρμηνεῖα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, αὐτὴν ποὺ ἀποκαλοῦμε πουριτανική, μὲ τὰ ἔντονα αἰσθήματα ἐνοχῆς³⁰.

Ἐν τῷ πουριτανισμῳ συνήθως κρύβει ὑποκρισία, ἀλλὰ στὴν συγκεκριμένη περίπτωση φανερώνει καὶ μιὰ ἀδυναμία νὰ ἀνεχτοῦν τὸ παράλογο, τὸ διαφοροῦμενο. Οἱ ὄρφικοὶ ὑπεραπλούστευσαν τὴν ἀνθρώπινὴ φύση, καὶ ὅλα διαιρέθησαν σὲ καλὸ καὶ κακὸ, ἄσπρο καὶ μαῦρο. Ἡ ἀδυναμία νὰ κατανοήσουν καὶ νὰ ἀποδεχτοῦν τὸν πολὺ εὐθραστο κόσμος, ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ, τοὺς ὀδήγησε στὴν ἀναζήτησιν ἰδανικῶν, καταφυγίων σὲ πολὺ συγκεκριμένα συστήματα ποὺ προστατεύουν ἀπὸ τὴν ἀνασφάλεια, τὸ τυχαῖο, τὸ κακὸ. Ἄλλωστε, ὅσο πιὸ ἔντονη εἶναι ἡ ἀνασφάλεια ποὺ δημιουργεῖ ἓνας ἀποσυντονισμένος κόσμος, τόσο μεγαλύτερη, πιὸ ἀπελπισμένη εἶναι ἡ ἀνάγκη γιὰ δημιουργία ὀλοκληρωτικῶν θεολογικῶν συστημάτων ποὺ παρέχουν τὰ στεγανά, ἓναν τύπο μόνωσης ἀπὸ τὶς ἐξωτερικὲς ἀπειλές, ἀνακούφιση ἐνὸς πνευματικοῦ ἀγχους μὲ τὴ φυγὴ ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια.

Ἡ Καινὴ Διαθήκη διδάσκει τὴν ἀπάρνησιν τῶν ἐγκόσμιων ἀγαθῶν ὡς μάταιων³¹, ὄχι κακῶν. Στὴν βιβλικὴ ἱστορία τῆς Δημιουργίας, στὸ τέλος καθὲ δημιουργικῆς ἡμέρας τὸ κείμενο τελειώνει μὲ τὴ φράση: «καὶ εἶδε ὁ Θεός

29. Ὁ πρῶτος ποὺ ἀνέπτυξε αὐτὴν τὴν διαπίστωση εἶναι ὁ E. R. Dodds στὸ κλασικὸ πλὴον ἔργο του *The Greeks and the Irrational*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, California, 1951, σελ. 135-178.

30. Dodds, σελ. 139.

31. βλ. Ματθ. ΣΤ, 19-21, Λουκᾶς ΙΒ, 33, καὶ Τσοπάνης, σελ. 157.

ὅτι ἦταν καλό». Τὴν ἕκτη ἡμέρα τῆς δημιουργίας, ὁ Θεὸς εἶδε τὰ δημιουργήματά του «καὶ ἦταν ὅλα πάρα πολὺ καλά»³². Ἡ δημιουργία εἶναι πάρα πολὺ καλὴ καὶ φτιαγμένη γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Ὁ Χριστιανισμὸς βεβαιώνει ὅτι ὁ κόσμος εἶναι καλός, ὅτι ὡς δημιούργημα τοῦ Θεοῦ ἔχει νόημα, καὶ ὁ ἄνθρωπος θὰ πρέπει νὰ ἀνταποκρίνεται δημιουργικά. Ὁ φυσικὸς κόσμος, ὄχι μόνον δὲν εἶναι ἐλαττωματικὸς καὶ ἀσήμαντος, ἀλλὰ πρέπει νὰ τὸν ἀπολαμβάνουμε, νὰ τὸν χαιρόμαστε. Στὸ Δευτερονόμιο ὁ συγγραφεὺς περιγράφει τὴν γῆ τῆς Παλαιστίνης ὡς «χώρα εὐφορη... μὲ ἄφθονα σιτάρια... ἀμπέλια, συκιές καὶ ροδιές, ἐλιές καὶ μέλι... Σὲ ἐκείνη τὴν χώρα δὲν θὰ ὑπάρχει φτώχεια καὶ δὲ θὰ ἔχετε τίποτα νὰ στερηθεῖτε. Οἱ βράχοι τῆς ἔχουν σίδηρο καὶ ἀπὸ τὰ βουνά τῆς θὰ βγάξετε χαλκὸ. Θὰ φᾶτε καὶ θὰ χορτάσετε, θὰ χτίσετε ὡραῖα σπιτία...»³³.

Ἡ ἰδέα τῆς μετενσάρκωσης καὶ ὁ τροχὸς τοῦ θανάτου δὲν ἔχει κανένα χώρο στὸν Χριστιανισμὸ πού μιλά γιὰ τὴν ἀνάσταση τοῦ σώματος, κάτι πού στοὺς Ὅρφικους εἶναι κατὰρα. Ἐνῶ, κατὰ τὸν Ὅρφισμό, ἡ ὑπαρξη πάνω στὴ γῆ μας ἐπιβάλλεται ἀναγκαστικά ὡς ἐξιλέωση γιὰ τὶς ἁμαρτίες μας, κι ἐνῶ τὸ σῶμα εἶναι ὁ τάφος τῆς ψυχῆς, ὁ Χριστιανισμὸς ἔνωσε ἀρμονικὰ τὴ γῆνινη μὲ τὴν ἐπουράνια ζωὴ: «καὶ ὁ Λόγος Σὰρξ ἐγένετο». Γιὰ τὸ Χριστιανισμὸ ἡ ὕλική πλευρὰ τῆς ζωῆς ἔχει σημασία, ἀφοῦ εἶναι αὐτὴ πού φιλοξενεῖ τὸ θεῖο. Τὸ σῶμα μπορεῖ νὰ συμμετέχει στὴ σωτηρία, ἀφοῦ θὰ ἀναστηθεῖ καὶ αὐτό. Τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο δὲν θεωρεῖται θρυμματισμένο, ἀλλὰ αὐθεντικὰ ὀλοκληρωμένο ὡς σῶμα, πνεῦμα καὶ ψυχὴ σὲ ἀρμονικὴ σχέση μεταξύ τους.

Οἱ σύντομες βιβλικὲς διηγήσεις γιὰ τὸ φυσικὸ κόσμο θὰ συμβάλλουν οὐσιαστικά στὸν θετικὸ τρόπο πού αὐτὸς θεωρεῖται στὴ Δύση. Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ ὅτι ἀναπτύχθηκε τόσο πολὺ ἡ ἐπιστῆμη στὸν Δυτικὸ κόσμο (καθὼς καὶ ὁ ἀνθρωπισμὸς καὶ οἱ κοινωνικὲς ὑπηρεσίες).

Ἐὰν πράγματι οἱ Ὅρφικὲς θέσεις θυμίζουν τὸ Χριστιανισμὸ, εἶναι σὲ μορφὲς τοῦ Προτεσταντισμοῦ (Μεθοδιστὲς, Καλβινιστὲς). Θυμίζουν περισσότερο Βικτωριανὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὴν ἠθικὴ, ἀλλὰ κυρίως τὸν Καλβινισμό, ὅπου ἡ σχέση μὲ τὸ Θεὸ εἶναι ἐπίσης δικανικὴ καὶ ὅπου ἐπικρατοῦν οἱ ἀπόλυτοι τύποι, κατασκευάσματα αὐστηρῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς, κλειστά συστήματα ἠθικῶν κανόνων, προσταγές, ὅλα σὲ κωδικοποιημένη μορφή.

Ἀντίθετα μὲ τοὺς Ὅρφικους, ὁ Χριστὸς, ἀντὶ νὰ λέει στοὺς ἀνθρώπους τι νὰ κάνουν καὶ πῶς ἀκριβῶς νὰ τὸ κάνουν τοὺς προσκαλοῦσε νὰ δοῦνε τὰ

32. Γένεσις 1. 1-25.

33. Δευτερονόμιο, 8. 7-9, 12, 14, 17.

πράγματα διαφορετικά, νὰ ἀποκτήσουν μιὰ διαφορετικὴ προοπτικὴ, σίγουρος ὅτι ἐὰν συμβεῖ αὐτὸ, ὡς ἀποτέλεσμα θὰ ἀλλάξει καὶ ἡ συμπεριφορὰ τους. Ἐλλωστε, ἡ ἀγνόητα δὲν ἐπιβάλλεται, οὔτε εἶναι τὸ μέσο, ἀλλὰ ἡ ἔνδειξη. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ σιγουριὰ τῆς μακαριότητος αὐτῶν τῶν ἐραστῶν τῆς τελειότητος ποὺ πιστεύουν ὅτι οἱ τύποι διασφαλίζουν «*τοὺς θρόνους τῶν εὐλογημένων*», πολὺ σοφὰ ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης λέει: «*Τὸ νὰ βρεῖς τὸ Θεὸ εἶναι νὰ τὸν ἀναζητᾶς ἀκατάπανστα. Γιατὶ ἡ ἀναζήτησις δὲν εἶναι ἄλλο πρᾶγμα καὶ ἡ ἀνεύρεσις κάτι ἄλλο. Τὸ κέρδος τῆς ἀναζήτησις εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἀναζήτησις*»³⁴. Ἡ ἀναζήτησις τοῦ Θεοῦ εἶναι τρόπος, στάσις ζωῆς, τρόπος ὑπαρξεως, ὄχι μιὰ τελικὴ (ἀπο)κατάστασις.

Ἐπίσης, θὰ μπορούσαμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι ὁ Ὁρφικός, ὅπως καὶ ὁ δεισιδαίμονας, φοβᾶται νὰ χαρεῖ, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ χαρὰ γι' αὐτὸν συνδέεται μὲ τὰ ἐγκόσμια, τὸν ὕλισμό. Ἡ ὑπεραρνητικὴ στάσις πρὸς τὸ σῶμα, τὸν κόσμον, τὴ ζωὴ τὸν κάνει νὰ βλέπει τὸ δημιούργημα τοῦ Θεοῦ μὲ ἀπαισιοδοξία καὶ νὰ τονίζει τὸ κακὸ πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὸ καλὸ. Ποιὸ εἶναι τὸ χαρμόσυνο μήνυμα σὲ μιὰ ζωὴ βασισμένη στὸ φόβο καὶ καθορισμένη ἀπὸ μιὰ σειρὰ ἀπαγορεύσεων; Ὅτι, ναί, μπορούμε νὰ σωθοῦμε, ἀλλὰ μόνο μὲ μιὰ ἄρνησις τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς; Μὲ ἕναν πιετισμό, μιὰ νοσηρὴ, παθολογικὴ στάσις πρὸς τὸ ἀνθρώπινο, πολὺ ἀνθρώπινο;

Τὸ βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῶν πρώτων Χριστιανῶν ἦταν ἡ χαρὰ ποὺ ἀντλοῦσαν ἀπὸ τὴν πίστη στὴν ἀπέραντη ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ποὺ νίκησε τὴ βασικὴ πηγὴ θλίψεως, τὸ θάνατο, καὶ ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη βεβαιότητά τους ὅτι ὁ Θεὸς ἐνδιαφερόταν γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα γενικὰ ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν καθένα ξεχωριστά. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Λουκᾶ ἀρχίζει καὶ τελειώνει μὲ τὴ λέξις χαρὰ: «*Ἴδου γὰρ εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην*»³⁵, καὶ τελειώνει ὅταν μετὰ τὴν Ἀνάληψις τοῦ Κυρίου οἱ μαθητὲς του «*προσκυνήσαντες αὐτὸν, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ μετὰ χαρᾶς μεγάλης*». Ὁ Ἰησοῦς λέει πολλὰ φορὲς «*χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε...*». Μετὰ τὸ Μυστικὸ Δεῖπνο θὰ πεῖ: «*Ὅσα σὰς εἶπα, σὰς τὰ εἶπα, ὥστε ἡ δική μου χαρὰ νὰ μείνῃ μέσα σας...*». Μετὰ τὴν Ἀνάστασή Του θὰ πεῖ στοὺς μαθητὲς Του καὶ στὶς γυναῖκες, «*Χαίρετε...*» Καὶ ὁ Ἄπ. Παῦλος θὰ στείλει ἀπὸ τὴ φυλακὴ ἕνα γράμμα στοὺς Φιλιππησίους καὶ θὰ τοὺς γράφει: «*Χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε, πάλιν ἐρῶ χαίρετε*»³⁶.

34. Migne, PG 44, 720 C, καὶ Τσοπάνης σελ. 144.

35. Λ 2, 10

36. Ἀρχιμανδρίτης Ἀνθίμος Κουκουρίδης, *Λόγος Κοινωνός καὶ Ὁδοιπόρος. 8 Κηρύγματα στοὺς Κατανυκτικοὺς Ἑσπερινούς. 12 Ὁμιλίαι στὴν Αἴθουσα τοῦ Πνευματικοῦ Κέντρου*. Ἐκδόσεις Τὸ Παλίμνηστον, Θεσσαλονίκη, 2002, σελ. 31-39.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Dodds, E. R., *The Greeks and the Irrational*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, California, 1951.
- Eliade, Mircea, *Rites and Symbols of Initiation: The Mysteries of Birth and Rebirth*, Trans. Willard R. Trask, Spring Audio & Journal, 1994.
- Guthrie, W.K.C., *Orpheus and Greek Religion: A Study of the Orphic Movement*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1993.
- Ἀρχιμανδρίτης Κουκουρίδης, Ἄνθιμος Σ., *Λόγος Κοινωνός και Ὀδοιπόρος. 8 Κηρύγματα στους Κατανακτικούς Ἐσπερινούς. 12 Ὀμιλίες στην Αἴθουσα τοῦ Πνευματικοῦ Κέντρου*, Ἐκδόσεις Τό Παλίμψηστον, Θεσσαλονίκη, 2002.
- Macchioro Vittorio D., *From Orpheus to Paul: A History of Orphism*, London: Constable & Company, 1930.
- Nash, Ronald H., «*Was the New Testament Influenced by Pagan Religion?*» <http://www.equip.org/free/DB109.htm>.
- Ὀρφικά Κείμενα, Ἄπαντα. Ἀπόδοση, Ἀνδρέας Τσάκαλης, Πύρινος Κόσμος, Ἀθήνα, 1999.
- Πλάτωνος Πολιτεία, Μετάφραση Γ. Γρυπάρη, Βιβλιοθήκη Ἀρχαίων Συγγραφέων, Ἀθήνα.
- Σαρμπεζούδης Δημήτριος Ἀ., «Ἑλληνική Θράκη και Χριστιανικό Βυζάντιο», σὸ *Θράκη Ἑλλάδα μου Ἑλλάδα Πατρίδα μου: Ἡ Πορεία τῆς Θράκης μέσα στην Ἱστορία ἀπὸ τοὺς Προϊστορικοὺς Χρόνους μέχρι σήμερα*, Ἀλεξανδρούπολη, 1994.
- Smith, J.Z., *Drudgery Divine: On the Comparison of Early Christianities and the Religions of Late Antiquity*, University of Chicago Press, 1990.
- Τσοπάνης Κωνσταντῖνος, *Ὀρφισμός και Χριστιανισμός, Ἰάμβλιχος*, Ἀθήνα, 2003.
- Vernant, Jean-Pierre, *Μύθος και Θρησκεία στην Ἀρχαία Ἑλλάδα*, Μετάφραση Μ. Ἰ. Γιόση, Σμίλη, Ἀθήνα, 2000.